

Diñe diktatormy?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025
Diñe diktatormy? DIÑE DIKTATORMY?

Hökmürowanlar teatrlary gadagan edýärdi, binalaryň gapysyny möhürleýärdi, zallary ýapýardы.

«Ýönekeý tennis topuny zyňanyňyzda nähiliräk bökýär? Emma ony aldylar-da ýere urdular welin, potologyň deňine bökdі».

Haldun Taner.

Germaniyada jemgyýetiň bir adama baş egmäge mejbür edilen diktatura ýyllary. Nemes maýadarlar synpy Gitleriň dünýäni basyp almak üçin öndürýän hapa söweşejeň maşynynyň doýmaz-dolmaz işdäsi üçin hars urýardы. Jemgyýetiň aglabasy ýeke-täk şefe baş egýärди. Sungat, edebiýat, teatr uly basyş astyndady.

• Kabareçı wäşiniň Gitlere eden oýuny

Berlindäki «Şarlottenburg» teatrynyň tomaşaçylar zalynda boş ýer ýokdy. Gitler özüne goýlan kabinada kreslosyna çümüp spektakla tomaşa edip otyrды. Onuň töweregindäki kabinalarda gestapoçy ofiserler durşy bilen göz-gulaga öwrülipdiler.

Nemes kabare wäşisi Karl Walentin Gitleriň oýny tomaşa edip oturanyny biliп durdy. Yzyny teatr işgäri Jansu Fyrynjynyn galamyndan okalyň:

“Walentin... Nemes kapital gatlagy bilen nasistleriň arasyndaky pully gatnaşygy inçeden-inçe dyrtmalap geçýär:

«- Uly şef gara «Mersedesi» bilen burçdan aýlanýardы».

Elbetde, jyzzygyna ot basylan Gitler oýundan soň gestapoçylara mahsus «mylaýymlyk» bilen Valentine duýduryş berýärdi. Ol Walentini ele salmak üçin ot alyp tutasýardы.

Ertesi aşam Walentin sahna çykdy, Gitleriň ýeri boş durdy, gestapoçylar hemişeki ýerlerinde otyrdylar. Walentin derleýärdi. Wagty geldi, ýene replika sokdy:

«- Uly şef burçdan yzyna öwrüldi... Onuň awtoulagy gara «Mersedes» däldi!»

Nemes faşistleri sungaty, edebiýaty, teatry, satirany ele geçirmek üçin ot alyp tutasýardylar. Kitaplary şäher ploşadlaryna üýşürip ýakyardylar, sungat işgärlerini tussag edip, konslagerlere ugradýardylar, teatrlary ýapyp gapysyna gulp urýardylar, tussag edilmedik sungat işgärlerini işinden kowup, açlyga sezewar edýärdiler. Olar sungat işgärlerine ele salsalar, sungaty-da ele salýandyrys öydýärdiler.

Edil şol wagtam Walentin kabaresiniň jemleýji replikalaryny oklayýardы. Sungat adamsy diýeniň häkimiýetiň ýanynda durmalydy, häkimiýetiň propogandasyny etmelidi, uly şefe hormat goýmalydy:

«- Hayl!.. Hayl!.. Hayl!..»

Walentinden muňa garaşmadık märeke şok geçiripdi. Gestapoçylaryň gözlerinde ýeňiş uçguny syçraýardы. Zalda uly, uzak, buz ýaly sowuk ümsümlük höküm sürýärdi.

«- Nämä seredýärsiňiz, adamyň adyny ýatdan çykarypdyryn...»

Tomaşaçylar wakynda berdi, gestapo gazap bilen dymdy».

Jansu Fyrynjy «Bu bir faşizm hekaýasydyr» diýip ýazgysynyň

üstünü ýetirýär...

Dogry aýdýar.

• **Teatr köçede***

1961-nji ýylyň konstitusiýasynyň gözlük üçin getiren «erkinlikler» döwri.

Beýleki ugurlarda bolşy ýaly, medeni ugurlarda-da düýpli toparlanmalar we profsoýuzlaşmalar başlapdyr. Türkiýäniň Opera-balet, teatr işgärler we kömekçi işçiler profsoýuzy (TOTSIS), Türkiýäniň teatr işçileri profsoýuzy (TİSEN), Türkiýäniň mugallymlar profsoýuzy (TÖS) we onuň binýadynda gurlan ilkinji teatral jemgyyet...

TÖS teatryndan soňam «Rewolýusiýa üçin hereket» («Devrim İçin Hareket») teatryny açmaga synanyşylýar.

Soňky synanşykçylar Türkiýede öň edilmedik zady synap görýärler. Zallardan, hususy eýeçilik gatnaşyklaryndan, sap güýmenjä öwrülen oýun düşünjesinden başgaça ýüzünü halka we köçä gönükdiren teatry gurmak pikiri. «Köksüz estetikanyň» ýerine gan-damaryny halkdan, onuň zerurlyk duýýan zatlaryndan we problemalaryndan gözbaş alyp baýlaşmagy maksat edinen estetika.

Mehmet Ulusoý, Ali ve Yşyl Özgentürk, Sadyk Karamustafa, Dogan Soýumer, Sabahattin Şenýüz, Weli Gürjan, soňra Kuzgun Ajar, Jan Ýüjel, Bige Berker, Nežat Feruz dagy bu asyllı başlangyjy alyp göterýärler. Olaryň arasynda kuzowa ussasy Hüseýinem bar, talyp Ragybam, çyzuwçy Ahmedem...

1968-nji ýyl. Olaryň ikinji synanyşygy Stambulda gurulmagy meýilleşdirilýän Bosfor köprüsinden söz açýan «Köpri» spektaklydy.

Köp wagta çeken taýýarlyk işlerinden soň ýigrimi adamlyk topar bilen 3-nji noýabr günü Ortaköý raýonynda halaý (türk halk tansy) çekip we dep-deprek çalyp oýun başlanýar. Gaýalar obasyndan Ýakubyň çagasyňyň Ýewfratyň köprüsiz suwlarynda nähili jan berendiginiň hekaýaty bilen açylýan sahna Stambulyň köprüsi bilen Ýewfratyň köprüsizligini deňeşdirýär.

Beylerbeýi raýonynda görkezilen ikinji oýunda bolsa

artistlerden dördüsü, tomaşaçylardanam ikisi «halky hökümetiň garşysyna küsgürmekde» we «birugsat çykyş etmekde» aýyplanyп tussag astyna alynýar. Tussag astyna almalar soňky oýunlaryň dowamynda-da bes edilmändir...

• **«Magirus» zawodyndaky teatr**

Şol wagtlar Menderesiň tikińcisi Yzzatyň başlyklyk edýän «Magirus» abatlaýış zawodynda iş taşlaýışlar bolup geçýär.

Täze spektaklyň repetisiýasy gyssagly geçirilýär, adynam goýýarlar: «Iş taşlaýış!» («Grev!»).

Işçileriň halaý çekmäge marka bilen gidip, köp dursa üç minut durýan, tomsuň jokrama yssysynda, gyşyň -20° sowugynda işlemäge mejbur edilen zawodynyn öñünde iş taşlaýış yylan eden işçileriň öñünde görkezmegi meýilleşdiripdirler.

Mini awtobus bilen zawodyň öñüne gelinende halaý çekiliп dur eken. Deprekler kakylyp, surnaýlar çalynyp topary garşıy alýarlar. Awtobusdan düşenlerem halaýyň bir başyny tutýarlar. Halaý gutaryp, iň soňky depregem kakylangoň, oýun başlaýar, oýna tomaşa edip duran yüzlerce göz, olaryň yzynda-da «Magirus» zawodynyn dyman tüsseçykarlary.

Oýny alypbaryjy öňe okdurylyp: «Hemmelere ýalkymly salam!» diýip gygyrýar.

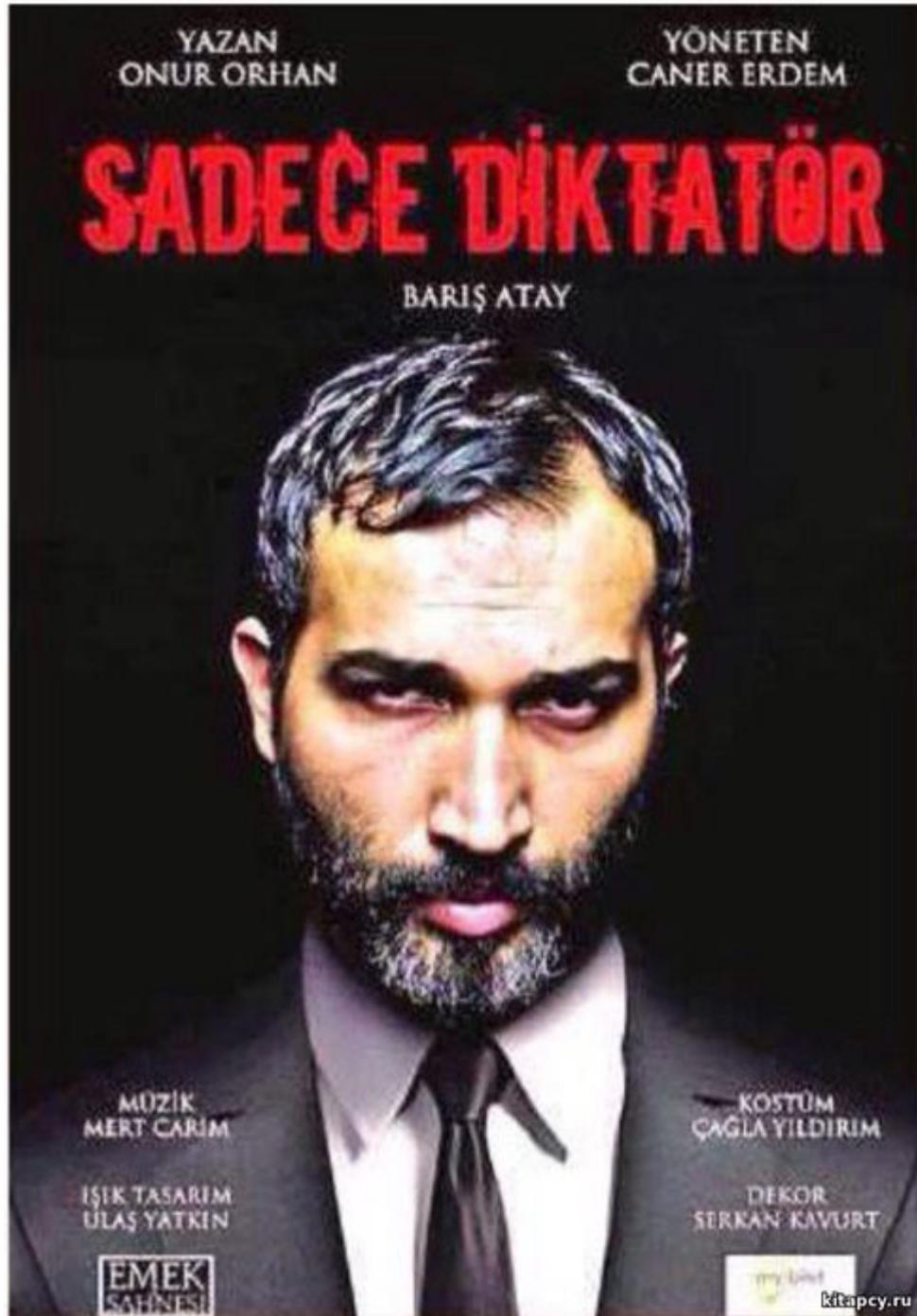
Bir agyzdan çykan ýaly edip iş taşlaýan işçilerem «Size-de salam!» diýip gygyrýar.

Işçi hekaýatlary, sary sindikat, başlygyň obrazy, arasynda okalýan Nazym Hikmetiň «Elleriňiz we ýalan hakda» şygyry, ýetjek derejesine ýeten joşgun... Oýun we oýuncylar şeýle bir real welin... Aýratynam başlygyň rolunu oýnaýan artistiň ýagdaýy kyn bolýar, ony işçileriň elinden zordan alýarlar... Özlerini saklap bilmedik işçiler sahna çykýar. Dem salymda sahna ala-güpürdi bolýar, indi işçileriň barsy oýunça örülüýär.

Göreniňe degýän manzara... platforma iş taşlaýış yylan eden işçiler bilen dolup-daşýar.

«Magirus» iş taşlaýışy 1968-nji ýylyň dekabr aýynyň soñunda işçileriň ýeňisi bilen guitarýar. «Iş taşlaýış» spektakly beýleki zawodlaryňam iş taşlaýjylarynyň öñünde çykyş edip

başlapdyr...

• «Diñe diktator» Hopada

Garadeñiz elmydama gaharjaň, tolkunly bolýar.

Käwagt öýkeli, içine ýygrylyp ýatandyr. Käwagtam özünü därseyär-de, kükräp başlaýar.

Artwin Gündogar Garadeñizde daglaryň gerşinde ýerleşen şäher.

Onuň deñiziň kenaryndaky etraby Hopada bir gün:

Ýagyş dynman cisñeleýärdi. Şol gün Garadeñiziň gaharyndan namnyşan ýokdy, sessiz, içine ýygrylyp ýatyrdy.

Köçeler bolsa munuň doly tersine: hemmeler aýak üzerinde, heýjanly, uly güwwüldi.

«Emre» toý mekanynyň öňüne joşgunly jemende üýşüpdir, gapysyna bolsa ullakan gulp urulypdyr!

Hopada ýene iki ýerde spektakl oýnalmalydy. Biri Onur Orhanyň ýazan, Janer Erdemiň režissýorlyk eden we Baryş Ataýyň sahnalaşdyran oýny. Ady – «Diñe diktator».

Şondan öñ ýurtta 40 müň adamyň öñünde oýnalan oýuna okrug gubernatorlygy (kaymakamlyk) tarapyndan ilki rugsat berlipdir, zal taýýarlanyp goýlupdyr, bildirişler berlip, ähli taýýarlyklar görlüpdır, biletler satylyp gutarylypdyr.

Emma iň soňky minutda ýerli häkimiyét oýny gadagan edipdir. İçerik girilmesin diýibem zalyň gapysyna gulp urulýar.

Şobada raýonyň adminstratiw suduna yüz tutulýar. Gadagançylygy güýcsüz hasap etme karary çykýar.

Habar ýyldyrym çaltlygynda «Metin Lokumjy» meýdanyna ýaýraýar. Zalyň öni dem salymda adamdan dolýar. Märekäni şatlyk gurşap alyp, Garadeñiziň güwwüldisine begenç sykylyklary garyşýar. Her näme-de bolsa oýun oýnalman goýuljak däldi.

Emma hiç bir döwlet ygtyýarlysyny görüp, zalyň möhürini söküp zyňjak işgär tapanokdylar.

Çünki oýunyň ady «Diñe diktatordy».

Ertesi gün Barış Ataý, tomaşaçylar köplüğü döwlet işgärleriniň gelip, suduň kararyny ýerine ýetirmeklerine garaşýarlar.

Garaşylsy ýalam bolýar. Döwletiň ygtyýarlylary köplük bolup: ýerine ýetiriji güýçler, akraplar, gaz maskaly poliseýler, hemmesi birden gelýär! Az bolaýmasyn diýip, töwerektdäki etraplardanam kömekçi güýçler ugradylypdyr. Gelen güýçler «Emre» toý zalynyň öňüne düzülýärler.

Görkezme ýokardan gelipdir. Bu gezek olaryň elinde häkimligiň buýrugy bar eken. Häkimlik Adatdan daşary ýagdaýlar hakdaky kanunyň hudaýbilsin haýsy maddasynyň haýsydyr bir bendine esaslanyp, Artwiniň üç raýonynda spektajly gadahan edipdir!

Çünki «Diñe diktatordy» oýnuň ady, hemme zat ol teatry çykyş etdirmezlk üçindi.

• Faşizm ruhy keseldir

Gitler german kowmunyň hemme kowumdan ýokardalygyny öñe sürüp, nemes jemgyýetini zyýanly täsirlerden arassalamak üçin ilkibaşa jöhitleri, soñ sosialistleri, kommunistleri, syganlary, käbir slawýan milletine degişlileri gyrmaga başlapdyr. Ruhy taýdan násaglar, maýyp çagalar, fiziki ýa-da psihiki taýdan şikesli uly ýaşylaram gurban edilmelileriň sanawyndady. Köpelmäge goşantlarynyň ýokdugy üçin gomoseksualistlerem...

Ol dünýä derejesinde sebäp bolan heläkçilikleri we kowahada sygyşmaýan jenaýatlary bilen diñe diktatormydy?

Gürrüsiz, ol bir diktatordan has beteridi.

Faşizmiň özi batypýatan ruhy keseldi we Germaniyada ýa-da dünýäniň haýsydyr bir ýerinde birmeňzeş zatdy.

Sungat hemise faşizme garşı çykýar. Şonuň üçin bolýan hemme zat sungaty we sungat işgärlerini ele salmak üçin bolýardy. Sungat işgärlerini ele salsalar, sungaty-da ele salýandyrys öýdýärdiler.

Ýöne gödek ýalňyşýardylar!

Olar bir sungat adamsyny ele salanlarynda, gelip başga bir sungat adamsy baýdagы gapyp alýardy, alybam öñe okdurylýardy. Onuň söbügine münenlerinde, bu gezek başga bir sungat adamsy

çykyp, ýere düşmänkä baýdagы gapyp alýardы. Şeýdibem, sungat öz hemișeki owadan hanasynda dynman akmagyny dowam edýärdi. Hökmürowanlar teatrlary gadagan edýärdi, binalaryň gapysyny möhürleýärdi, zallary ýapýardы. Emma sungaty ele salyp bolmaýandygyny bilenokdylar. Teatrlar ýok wagty, ýeri gelende spektakllar köcelerde, zawod-fabrikleriň öñünde, meýdanlarda oýnalýardы.

Çünki bu faşizm hekaýasydy we faşizmiň replikalary hemise birmeňzeşdi, üýtgemeyärdi.

Üýtgeýän zat – diňe onuň ýüzi we ýurdudy.

(*) «*Teatr köçede*» paragrafym üçin 9/9/2017/ skopžurnal, 11-nji sany / Burak Üzümkesijiden peýdalandym.

14.01.2018 ý.

Ýusuf NAZYM. Taryhy makalalar